

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957

Bree, J.T.L.M. van

Citation

Bree, J. T. L. M. van. (2015, June 24). *De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957*. Uitgeverij Conserve, Schoorl. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/33647>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/33647>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/33647> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Bree, Han van

Title: De geest van het Oude Loo. Juliana en haar vriendenkring 1947-1957

Issue Date: 2015-06-24

De bijeenkomsten: op de drempel van een nieuwe tijd

Wat kregen gasten te horen? In principe was het voor hen een verrassing wie de sprekers waren.¹ Dat werd vooraf niet bekendgemaakt. Dit had niet alleen te maken met het feit dat er bij de eerste conferenties nogal wat inleiders op het laatste moment waren afgehaakt en dat het vooraf drukken van (foutieve) programma's niet handig was. Principiëler was het uitgangspunt dat de gasten niet voor een bepaalde spreker naar Apeldoorn moesten komen, maar om zich te bezinnen op de grondgedachte van de conferenties. Daarbij was wie er sprak, van minder belang dan wát er te berde werd gebracht en vooral wat de individuele toehoorder daar vervolgens mee deed.

Voorbereiders en inleiders met hun partners op de tiende Oude Loo-conferentie, mei 1955. Met onder meer Frans Mijnsen (links), Adolphine van Heeckeren van Molecaten (derde van links), Bep en Bob Pierson (zesde en zevende van links), Erna Mijnsen (zesde van rechts) en Wim en Rie Kaiser (tweede en eerste van rechts). Vierde van links staat inleider Sofi Huri uit Turkije.

Donderdagavond

De sprekers dienden dus te reflecteren op de basisgedachte van het Oude Loo en zo de deelnemers te inspireren. Voor deze belangrijke taak werden de inleiders goed verzorgd. Het was de bedoeling dat zij al daags voor het begin van de conferenties naar Apeldoorn kwamen om daar de voorbereiders en de andere sprekers te ontmoeten. Dat gebeurde onder meer door middel van een diner in Paleis Het Loo op donderdagavond. Daar mochten soms ook enkele speciale toehoorders bij aanschuiven.

Voorafgaand aan het diner werden de meeste sprekers vanaf Schiphol of het station in Apeldoorn met de auto opgehaald door een van de voorbereiders. Andere gasten of degenen die de weg kenden, dienden vanaf Schiphol, Amsterdam Centraal of Rotterdam Maasstation zelf trein en bus naar Apeldoorn te nemen of kwamen met eigen vervoer.

Een moeilijkheid was dat gasten en ophalers elkaar niet kenden. Graaf François de la Noë, een van de sprekers op de conferentie van mei 1954, wilde graag weten wie hij tegemoet kon zien en gaf ook maar vast door dat hij te herkennen zou zijn aan ‘un pardessus de voyage jaune beige, des douliers jaunes et une valise de cuir de la même couleur’.² Vervolgens kreeg de man met de gele koffer bericht terug dat hij op het station van Apeldoorn zou worden afgehaald door Kaiser, ‘un homme de 55 ans, assez long avec des cheveux blancs et d’une taille mince’.³

In januari 1955 werd er voorafgaand aan de negende conferentie heel wat heen en weer gereden. Bep Pierson pikte Vening Meinesz op in Amersfoort. Frans Mijnsen zorgde ervoor dat niet alleen Tudor Pole en Cynthia Legh (vanaf Schiphol), maar ook het echtpaar Daur en Hans Roser (vanaf station Apeldoorn) naar Paleis Het Loo werden vervoerd. Rita van Heeckeren posteerde zich bij Amsterdam Centraal om daar inleider Christian Müller en diens echtgenote op te vangen. Het echtpaar Müller had vooraf te horen gekregen: ‘Frau Baronin Van Heeckeren van Molecaten wird beim Ausgang stehen bei einem Auto und trägt eine Blume in der Hand’.⁴

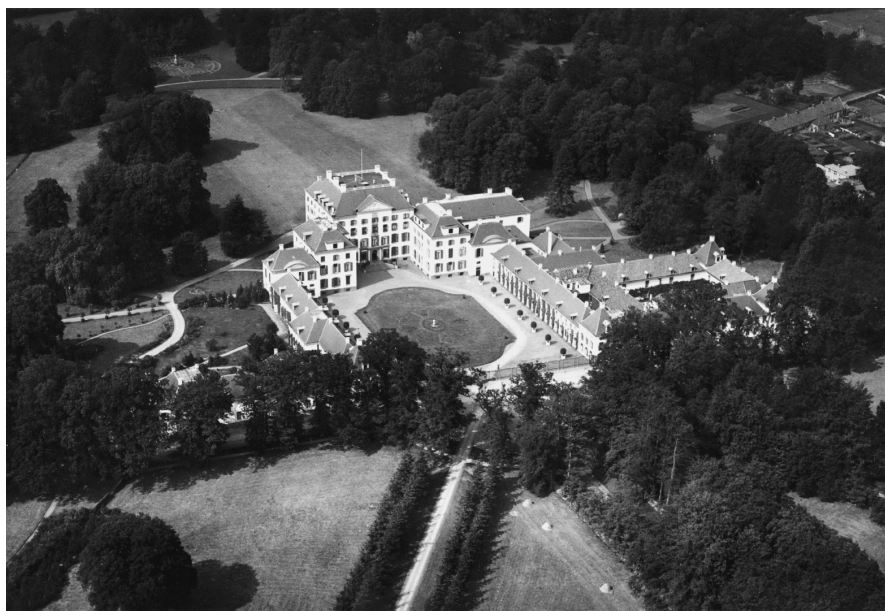
Soms ging het mis. Op 26 januari 1956 zou Hans Biäsch worden opgepikt bij het station van Apeldoorn. Maar mede door de vroeg ingevallen duisternis werd hij niet opgemerkt. Biäsch nam toen maar een taxi die hem ‘in Nacht und Schnee’ afzette bij Paleis Het Loo. Daar werd hij vijf minuten na aankomst al aan koningin Juliana voorgesteld zonder daarop voorbereid te zijn. Als ‘Republikaner’ kon hij alleen nog even snel vragen hoe zij moest worden aangesproken. Biäsch, die als deelnemer was uitgenodigd en op de volgende conferentie een inleiding zou houden, sprak later luchtig van een ‘lustige Ankunft in Apeldoorn’.⁵

De sprekers en andere speciale genodigden werden dus daags voor het begin van de conferentie opgehaald. Het was niet de bedoeling dat zij net als de toehoorders pas vrijdagochtend op het Oude Loo aankwamen, zoals Kaiser voorafgaand aan de conferentie van eind augustus 1955 met nadruk aan Don Salvador de Madariaga liet weten: ‘It is essential that you arrive at Apeldoorn in the afternoon or evening of August 25th (Thursday)’.⁶

Het diner op donderdagavond op Paleis Het Loo leek een extra ‘lokkertje’ om de gasten tijdig in Apeldoorn te krijgen. Regelmatig was ook Wilhelmina daarbij van de partij of kwam ze in ieder geval haar gasten de hand schudden. De prinses kreeg in juli 1953 van Kaiser te horen wie er op de volgende bijeenkomst zouden gaan spreken. Hij voegde daaraan toe: ‘Ik hoop, dat U ook ditmaal even contact zult willen hebben met de sprekers, zoals het in Mei zo prettig is geschied door Uw deelneming aan een maaltijd’.⁷

Over het dineren op het paleis maakten sommige gasten zich vooraf nogal zenuwachtig. Zo kwam diverse keren de vraag of er dan speciale kledingvoorschriften golden. Voorafgaand aan de bijeenkomst van januari 1954 vroeg inleider Phirozshah Mehta, die ook al als toehoorder op de voorafgaande conferentie aanwezig was geweest: ‘Is it necessary to bring a dinner jacket, or do we dine in ordinary dress? I noticed last August that none of the Speakers had evening dress on for the evening meetings’.⁸ Het was inderdaad niet nodig om in rok te verschijnen, zelfs niet als koningin Juliana of prinses Wilhelmina mee dineerden.

Sommige gasten vroegen zich af of het wellicht een probleem was dat zij vegetarisch waren. ‘There is just one little point I should like to mention. I am vegetarian – I do not eat any meat or fish, but take milk, eggs, cheese, and of course all vegetables and fruits. I do hope that my peculiarity (?) will cause no offence or trouble to my most kind and gracious hosts.’⁹ Phirozshah Mehta, de vegetariër in kwestie, kon worden gerustgesteld, net als Ariane de

Sprekers en voorbereiders logeren tijdens de conferenties op Paleis het Loo. De gastenverblijven bevinden zich in de vleugel rechts op de foto.

Berg. De in België wonende vluchtelingenwerkster had in verband met de voorbereidingen op de conferentie van augustus 1955 laten weten: 'Je m'excuse aussi d'avoir omis de vous prévenir que j'étais végétarienne'.¹⁰ Ook Hofmans en Kaiser waren vegetariër. Het was dus geen probleem.

De inleiders en andere speciale gasten met eventueel meegereisde echtgenotes – de vrouwelijke sprekers kwamen vrijwel zonder uitzondering alleen – dineerden niet alleen op Paleis Het Loo, gedurende de conferentie logeerden ze daar ook. De voorbereiders sliepen met hun partners eveneens in het paleis, net als Greet Hofmans (die indien aanwezig een kamer deelde met Adolphine van Heeckeren) en Walraven en Rita van Heeckeren. Het echtpaar Kaiser had de beschikking over twee kamers; die extra kamer was een werkruimte voor Kaiser waarin hij ook mensen ontving.¹¹

Vrijdagochtend

Na de ontvangst van de sprekers op donderdagavond, begonnen de eigenlijke conferenties op vrijdagochtend met een informele ontvangst op het Oude Loo zelf. 'Op de binnenplaats van dit kasteeltje werden alle gasten persoonlijk door de Koningin begroet met die hartelijke vriendelijkheid welke wij zozeer van haar kennen en waarderen. Na een welkomstwoord door een der voorbereiders nam de conferentie aanstonds een aanvang en ik wil eerlijk bekennen dat ik haar niet licht zal vergeten, omdat zij doortrokken was van een zeldzame harmonie. Maar hoe kon het ook anders, waar de ganse omringende natuur een harmonie ademde welke zich in ons alleen maar kon vergeestelijken? En vooral 's avonds als de kaarsen met hun warm licht de gelaatstrekken van de mensen verzachtten en de stemmen dempten, werden wij ons dit bewust.'¹²

Dat bij invallende duisternis kaarsen moesten worden ontstoken, was eigenlijk pure noodzaak. Elektriciteit was er namelijk niet op het Oude Loo. De techniekloze rust werd echter als betoverend ervaren. 'Auf schlanken weissen Kerzen tanzen munter die Flämmchen, in Nischen und Vertiefungen hängen oder stehen Laternen mit flackerdem Schein. Die Verzauberung wird zur Wirklichkeit, die Technik hat keinen Zutritt in diese Burg, in der die Menschen sich finden, um über Sinn und Weg des Lebens zu sprechen und nachzudenken.'¹³

Ook de inrichting was, in de woorden van een van de gasten, 'primitief en vriendelijk tegelijk: op de planken vloeren staan oude banken en stoelen en enkele tafeltjes, mooie planten in pot of een boeket vers geplukte margrietten uit de wei; op de schoorsteenmantels wapenschilden en op één ervan het huismerk. De voornaamste concessie aan luxe vormen de porceleinen of zilveren kandelaars, die het levende kaarslicht dragen. Uit alles proeft en ruikt men de zorg en de liefde, waarmee de gasten op de Bijeenkomsten worden ontvangen. Dit is de sfeer, waarin belangstelling voor andermans mening uitgroeit tot waardering en eerbied, waarin een vaag gevoel van verbondenheid opbloeit tot besef van de eenheid van het Al.'¹⁴

In die feeëriekke omgeving en serene sfeer vonden de conferenties plaats. De

samenkomst werd telkens geopend door een van de voorbereiders en afgesloten door een andere voorbereider, die dan een aantal maanden later op de volgende bijeenkomst weer het welkomstwoord sprak. Bep Pierson bijvoorbeeld sloot de zesde conferentie van januari 1954 af en opende de daaropvolgende zevende bijeenkomst van mei 1954. Op die zevende conferentie was het slotwoord voor Frans Mijnsen, die vervolgens op de achtste bijeenkomst in augustus 1954 iedereen welkom heette. Zo ontstond er een keten tussen de conferenties, met naast Pierson en Mijnsen ook Wim Kaiser als schakel. De zich toch al niet zo nadrukkelijk manifesterende Adolphine van Heeckeren bleef ook wat dat betreft op de achtergrond.

Kaiser deed dat niet. Hij was zeer nadrukkelijk aanwezig en gebruikte de welkomst- en slotwoorden om flink uit te pakken. En uiteraard om de uitgangspunten van de conferenties nog eens uit de doeken te doen. Zo zei Kaiser bij het begin van de bijeenkomst van januari 1956 dat niet hĳ de conferentie opende, maar dat het in feite God was die dat deed. En dat de Allerhoogste ook de rest van de bijeenkomsten leidend zou blijven. 'Beyond our conscious registration the Almighty does His work in all of us and all we really can do is to be as receptive, as open, as we possibly can.'¹⁵

Sprekers

In totaal hielden op het Oude Loo tijdens de zeventien conferenties tussen 1951 en 1957 ruim negentig sprekers een lezing of een 'improvisatie'. Daaronder waren elf vrouwen: Bep Pierson, koningin Juliana, Helma Kool, Jo

De centrale ruimte op het Oude Loo waar de deelnemers worden ontvangen en toegesproken.

Zeegers-Claessen, Dina van Dalfsen, Adelaide Gardner, Annemarie Schimmel, Sofi Huri, Ariane de Berg, Dame Kathleen Lonsdale en Henriette Jordan. Van Wilhelmina werd wel een tekst voorgelezen, maar ze sprak zelf niet.

Wat verder opvalt is dat veel academici het woord voerden: 21 professoren en 22 anderen met een doctorstitel. Onder hen waren filosofen, letterkundigen, theologen, maar ook geografen en natuurkundigen. Een groot aantal inleiders was actief op medisch en/of psychisch terrein als arts, psychiater of psychotherapeut. Daarnaast spraken zeker elf dominees, Pfarrers, reverends of pasteurs, al dan niet met pensioen;¹⁶ een hoge Unesco-man (Bammate); een hulpverleenster (Ariane de Berg) en een luchtmaarschalk (lord Dowding). Verder hielden ook nog een baron (Erik Palmstierna), twee graven (Karlfried von Dürckheim en François de la Noë), een koningin (Juliana) en His Highness Ismail Izzet Hassan een inleiding. De meeste sprekers waren van protestants-christelijke huize, maar ook joden, quakers, vrij-katholieken, zenboedhisten, soefi en theosofen namen het woord.

Bijna een derde van de inleiders kwam uit Nederland. Ook Engeland en West-Duitsland waren met ieder bijna twintig sprekers goed vertegenwoordigd. De afvaardigingen uit Frankrijk en Zwitserland waren bescheidener van omvang (zo'n zes per land) en vergelijkbaar met die van alle Scandinavische landen samen. De rest van de inleiders was onder meer afkomstig uit Spanje en Turkije.

West-Duitsers en moslims

Een van de West-Duitse inleiders was schrijver en theoloog Albrecht Goes. Hij had onder meer *Das Brandopfer* geschreven, een roman die een bijdrage poogde te leveren aan de dialoog tussen joden en christenen. Goes' boek *Unruhige Nacht* was in 1954 in het Nederlands vertaald door Thijs Booy, de secretaris van prinses Wilhelmina. Ook had Goes, eveneens in 1954, het *Dagboek van Anne Frank* in Duitsland uitgegeven. Op de elfde conferentie, in augustus 1955, sprak Goes onder de titel *Vertrauen in das Wort* over de taal als bemiddelaar tussen schoonheid en waarheid. Deze toespraak was heel anders van toon dan de meeste andere, veel minder religieus getint en ging ook niet over (wereld)vrede.¹⁷

Eveneens uit West-Duitsland kwam Annemarie Schimmel. De West-Duitse oriëntaliste was met haar 32 jaar nog betrekkelijk jong toen zij in mei 1954 het Oude Loo bezocht. Zij verving haar oudere collega prof. dr. Friedrich Heiler, die wegens ziekte verstek moest laten gaan. Heiler had Schimmel een 'hervorragende Orientalistin, Islamforscherin und Religionshistorikerin von internationalem Ansehen' genoemd.¹⁸ Zij moest later in het jaar op een soortgelijke bijeenkomst (van het World Congress of Faiths) nog een soortgelijke lezing houden, dus dat kwam mooi uit.

Heiler had niets te veel gezegd. De in Erfurt geboren Schimmel was kort na de Tweede Wereldoorlog al tot hoogleraar Arabisch en Islamitische Studies benoemd aan de universiteit van Marburg. Een paar maanden na haar bezoek

aan Apeldoorn ging ze in Ankara doceren, als niet-moslim en als vrouw! Turkije en Pakistan werden belangrijke werkterreinen voor haar. Zij hield zich vooral bezig met (het vertalen van) het werk van Maulana Jalaluddin Rumi, een 13^e-eeuwse moslimmysticus, en Mohammed Iqbal (1877-1938), een mystieke dichter-filosof uit India. In de jaren zestig maakte zij de overstap naar de prestigieuze universiteit van Harvard in de Verenigde Staten.

Overal waar Schimmel doceerde werd ze op handen gedragen. Ze sprak vele talen en was befaamd vanwege de wijze waarop ze haar voordrachten hield: met gesloten ogen. Haar leven lang probeerde zij begrip te kweken voor de islam, volgens haar een van de meest onbegrepen religies. Zij groeide uit tot een alom gerespecteerde bruggenbouwer tussen de islamitische wereld en het Westen.

In haar toespraak op het Oude Loo citeerde Schimmel veel uit de Koran en haalde zij regelmatig islamitische mystici aan om het belang te beklemtonen van 'leegmaken', van 'loslaten'. Dit alles om te komen tot de 'reine und wunschlose' liefde van God. Die liefde was volgens haar het enige antwoord op alles.

Goes en Schimmel behoorden tot bijna twintig West-Duitsers die het woord voerden op de zeventien conferenties. Dus ongeveer een kwart van alle sprekers kwam uit het land van de voormalige bezetter. Een aantal van hen liet weten blij verrast te zijn om zo kort na de Tweede Wereldoorlog in Nederland te worden uitgenodigd. Zoals de scheikundige en industrieel Hans Roser. Toen hij de uitnodiging ontving, dacht hij dat het om een persoonverwisseling ging. 'Ich könne mir nicht vorstellen, dass man als Deutscher 7 Jahre nach diesem unseligen Krieg ein gern gesehener Gast sei.' Maar van een vergissing was geen sprake – tot zijn grote vreugde, want 'die Atmosphäre des Ueberpersönlichen, der Toleranz und des religiösen Suchens in "Het Oude Loo" haben [...] mein Herz gewonnen'. Ook dominee Rudolf Daur uit Stuttgart sprak zijn grote dank uit dat hij als Duitser in Nederland mocht spreken.¹⁹

Onder de sprekers waren ook enkele moslims. Een daarvan Nadjim oud-Dine Bammate, een topman van de Unesco. Hij was afkomstig uit Georgië en werd door Kaiser omschreven als 'een uiterst begaafde jongeman'.²⁰ Op zaterdag 29 januari 1955 sprak de toen 33-jarige Bammate in Apeldoorn over *Le destin spirituel de l'homme musulman*. De islam, zo benadrukte hij, kende geen 'mediation' en geen sacramenten, maar slechts een directe dialoog met God. Hij zag vooral overeenkomsten met andere godsdiensten: 'ce sont ces mêmes intonations que j'ai perçues chez les juifs, comme chez les Musulmans, comme chez les chrétiens'.

Een andere moslim, prins Hassan, had op de eerste conferentie een titelloze improvisatie gehouden. Deze verre neef van ex-koning Faroeq van Egypte riep in zijn 'sober en gelovig getuigenis'²¹ op aan Gods wil te gehoorzamen – ieder op zijn eigen wijze. Op basis van de Koran, waaruit hij regelmatig citeerde, meende Hassan dat het contact met God ('the force in life') hersteld diende te worden en benadrukte hij – net als Schimmel – het belang van loslaten.

De ‘divine possibilities in the individual’ moesten worden geactiveerd om het ‘Kingdom of Heaven’ te kunnen binnengaan.

Kaiser meende dat Hassan en Bammate een ‘waardevolle bijdrage’ aan de conferenties hadden geleverd, ‘zonder enigszins de vermeende superioriteit van de Islam te poneren’. Hij zou dan ook graag nog meer ‘Mohammedanen’ als inleider ontvangen in Apeldoorn. Daartoe vroeg hij in februari 1956 islamkenner Daniel van der Meulen om tips.²² Maar als die al namen doorgaf, kwamen die te laat om nog te worden uitgenodigd voor het Oude Loo.

Cees Fasseur wijst er in zijn boek over de huwelijks crisis van Juliana en Bernhard terecht op dat de aanwezigheid van moslims op de conferenties opmerkelijk was. Volgens hem waren de Oude Loo-conferenties doordat ze ruim aandacht schonken aan de indertijd voor veel Nederlanders nog zo goed als onbekende islam ‘hun tijd vooruit’.²³

Martin Buber

Van alle sprekers op het Oude Loo was niemand zo bekend als Martin Buber. Nog voordat er van de conferenties sprake was, had Kaiser al zijn waardering geuit voor de joodse filosoof en mysticus. *Der Weg des Menschen*, een uitgave van de toespraak die Buber in 1947 had gehouden op een bijeenkomst van Woodbrookers in Bentveld, noemde hij ‘een prachtboek’ en een beschrijving van ‘de quintessence van ’t leven’.²⁴ Ook *De legende van den Baäl-sjem* werd door Kaiser aan anderen aanbevolen.

Frans Mijnsen was eveneens geraakt door Buber. Daarom schonk hij de Groningse journalist Bonno Wildeman een exemplaar van *Der Weg des Menschen*. Wildeman liet weten zeer onder de indruk te zijn van die uiteenzetting over de chassidische leer.²⁵ En een van de andere vaste gasten op de conferenties, Koos de Vries uit Den Haag, organiseerde met enkele gelijkgestemden regelmatig filosofische ‘Buberavondjes’.²⁶ Op deze bijeenkomsten werden boeken van Buber besproken.

Ontmoeting als kernthema

Begin jaren vijftig was Buber wereldberoemd. De kleine, gezette Oostenrijker met witte baard was voor velen een moderne profeet. Zijn faam had hij onder meer te danken aan het in sprankelend Duits hertalen van het Oude Testament. Buber meende dat de Bijbel niet een boek was dat men moest lezen, maar een Woord dat men moest horen en waaraan men gehoor moest geven.

Daarnaast had Buber zich opgeworpen als verkondiger van het chassidisme. In deze mystieke joodse levenswijze, die in de 18^e eeuw in Oost-Europa was ontstaan, stonden de magie van het gebed en de toewijding aan de medemens centraal. De door hem navertelde chassidische verhalen werden in veel talen vertaald.

De wetenschappelijk geschoolde Buber – die de invloed van Nietzsche en de middeleeuwse mystici had ondergaan – zag zichzelf als een bemiddelaar tussen de bedreigde joodse tradities in het Oosten en het moderne rationalis-

tische denken van het Westen, tussen jodendom en christendom ook. Dat was niet zonder reden. In Bubers opvattingen was 'ontmoeting' of 'dialog' fundamenteel. En dan kon het gaan om een ontmoeting met een medemens of met God. Dan kon het gaan om aanhangers van verschillende religies. Het ging daarbij altijd om wederzijds begrip en respect, om geven en nemen, om luisteren en antwoorden. In zijn filosofisch hoofdwerk *Ich und Du* (1923) behandelde hij die dialogische verhouding van de mens tot God en tot de medemens als existentieel religieus beginsel. Die ontmoeting, dat geraakt worden of aangesproken voelen, was nodig om de breuk tussen God en de wereld te helen.

Buber meende dat ieder mens zijn eigen, onbekende wordingsproces moest doorlopen. In overgave aan God. 'Heer, ik vraag U niet, om mij de geheimen van Uw weg te openbaren, en mij te zeggen, waarom er zo veel leed in de wereld is: ik zou het toch niet kunnen verdragen. Maar zeg mij, Heer, wat dit leed voor *mij* betekent, wat het van *mij* vraagt, en wat Gij *mij* ermee hebt willen zeggen. Ik wil niet weten *waarom* ik lijd, maar wel, of ik met mijn lijden Uw wil volbreng!' ²⁷

Volgens Buber kwam de wijsheid niet vanzelf. Een mens moest daar moeite voor doen. Daar was studie voor nodig, evenals mystiek inzicht. En dat vond hij met name in het chassidisme en het taoïsme, maar ook bij mystici als Paracelsus, Jacob Böhme en Meister Eckhart. Maar uiteindelijk was de essentiële religieuze beleving gelegen in 'de daad die men verricht in de naam van God. [...] Aan ieder mens is een eigen taak in het leven toegedacht, ieder mens is éénmalig in zijn eigen werk en op zijn eigen plaats. Ieders taak is het, om te worden wat men in werkelijkheid *is*, en om te leven vanuit de goddelijke kracht, die in ons allen is. Door iedere daad vanuit die kracht kan ieder mens Gods Koninkrijk op aarde een stapje naderbij brengen'. ²⁸ Want het uiteindelijke einddoel was de 'theocratie', Gods heerschappij op aarde.

Buber aanvaardt uitnodiging

Het was dus niet zo verwonderlijk dat Buber populair was bij de voorbereiders van het Oude Loo. Diens opvatting dat ieder mens zijn eigen goddelijke opdracht op zijn eigen wijze moest vervullen en zo met heel zijn lijdende wezen aan een betere wereld moest bijdragen, werd door hen van harte onderschreven. Dat ook Kaiser bezig was met het hertalen van Bijbelboeken en eveneens geïnspireerd was door mystici als Meister Eckhart, moet evenzeer hebben bijgedragen aan de herkenning.

Het was dan ook logisch dat de voorbereiders alles in het werk stelden om geestverwant Buber naar Apeldoorn te krijgen. Hij behoorde volgens Bep Pierson met onder meer Juliana, Schweitzer en Einstein tot het 'niveau dat Christus ons aangeduid heeft'. ²⁹ In augustus 1951 stuurde Kaiser hem een officiële uitnodiging voor de Oude Loo-conferentie van drie maanden later. Buber liet echter weten dan niet aanwezig te kunnen te zijn, omdat hij op 25 oktober voor een half jaar naar New York zou afreizen. ³⁰

In het voorjaar van 1953 deed Kaiser een nieuwe poging, nadat hij van Hans Roser had vernomen dat Buber in de zomer West-Duitsland zou bezoeken. Er volgde een briefwisseling waarin Buber zijn reisschema voor de komende maanden doorgaf en Kaiser de loftrompet stak over *Der Weg des Menschen* en *Gottes Finsternis*.³¹ Kort daarop liet Buber weten in principe bereid te zijn in augustus naar Apeldoorn te komen.³²

Vervolgens bleef het lange tijd angstvallig stil van de kant van Buber – tot ongerustheid van Kaiser. In een brief aan Maeder, die in mei 1953 op het Oude Loo het woord had gevoerd, sprak Kaiser zijn vrees uit dat Buber, net als eerdere inleiders, onder druk zou worden gezet ‘von Menschen, die vorgaben aus Liebe für Gott, Königin und Vaterland zu sprechen, wenn sie abrieten nach Apeldoorn zu kommen’.³³

Een herhaling van de jobstijdingen van 1952, toen drie inleiders kort voor de conferentie afzegden, was volgens Kaiser niet denkbeeldig. Vooral niet omdat twee van de drie die het toen hadden laten afweten – de Britten Spalding en Bentwich – tot de kennissenkring van Buber behoorden. De opluchting bij Kaiser zal dan ook groot geweest zijn toen eind juni Buber definitief toezegde te komen.³⁴

Toch was Kaiser er nog altijd niet helemaal gerust op. Zeker niet toen hij hoorde dat Buber van plan was naar Londen te gaan. Hij schreef een uitgebreide brief aan Buber om hem te waarschuwen voor de verdachtmakingen die voor Spalding en Bentwich reden waren geweest af te haken. Kaiser hoopte dat Buber, net als bijvoorbeeld Palmstierna en Walker (twee inleiders van mei 1953), op zijn eigen oordeel omtrent het Oude Loo zou vertrouwen.³⁵ Half juli maakte Buber aan alle onzekerheid een eind. Hij liet weten in augustus in Apeldoorn te zullen spreken.³⁶

Kort daarna stelde Kaiser koningin Juliana op de hoogte van de stand van zaken voor de komende conferentie. Uiteraard liet hij weten dat Buber had toegezegd, ondanks ‘inferieure tegen-actie’. Het aantal genodigden bleek inmiddels, mede dankzij het ‘contingent Buber-relaties’, opgelopen te zijn tot 280. Kaiser vermoedde dan ook dat ‘het zaaltje keurig gevuld zal zijn tot de laatste plaats. “Het Oude Loo heeft de baby-schoentjes uitgeschopt.” Het belooft voor ons allen ditmaal nog waardevoller en animerender te worden’.³⁷

Dat ‘Buber-relaties’ werden uitgenodigd, was eigenlijk tegen de regels. In principe werd vooraf niet aangekondigd wie op de conferentie zouden spreken. In dit uitzonderlijke geval lag het anders. De geplande aanwezigheid van een beroemdheid bleek moeilijk geheim te houden. Zo had de Amsterdammer Bierschenk, een goede bekende van Greet Hofmans, van Bubers komst vernomen en wilde daarom ook graag naar Apeldoorn komen. Kaiser liet weten dat een uitnodiging op grond van alleen belangstelling voor Buber natuurlijk niet de bedoeling kon zijn, maar hij toonde zich clement. Dat Bierschenk op de hoogte was, moest een diepere bedoeling hebben en dus was hij welkom. ‘Hoe het ook zij, het zal wel geleid zijn’, meende Kaiser.³⁸ Buber zelf had in een brief aangegeven dat B.A. Engelsman uit Den Haag wel uitgenodigd wilde worden.³⁹ Hij zou inderdaad komen.

Martin Buber en zijn echtgenote in augustus 1953 op een bankje bij de Kleine Vuursche, het huis van de Bep en Bob Pierson, waar zij rondom de conferentie logeren.

Kaiser zelf greep de komst van Buber aan om mogelijke gasten warm te maken voor het Oude Loo. Hij benaderde, zoals hij het zelf noemde, allerlei joodse en niet-joodse 'Buber-contacten'. Onder hen professor Willem Banning (die een inleiding had geschreven bij een boek over het leven en werk van Martin Buber)⁴⁰ en twee Amsterdamse leden van het Genootschap Nederland-Israël: prof. M.A. Beek en mevr. A. Wolff-Gerzon.⁴¹ Alleen de laatstgenoemde zou van de uitnodiging naar het Oude Loo te komen gebruikmaken.

Speciale behandeling

Op de vijfde Oude Loo-conferentie, die op 28 augustus 1953 van start ging, waren uiteindelijk ruim honderdvijftig gasten aanwezig. Het was daarmee de drukst bezochte conferentie tot dan toe. Onder de toehoorders bevond zich, onopvallend, ook prinses Wilhelmina. Net als voor veel anderen was Buber voor haar vermoedelijk de belangrijkste reden om weer eens te komen.

Buber genoot een speciale behandeling. Evenals andere belangrijke gasten werden hij en zijn echtgenote, de schrijfster Paula Winkler,⁴² vanaf Schiphol met de auto opgehaald. Dat gebeurde in dit geval door Bep Pierson. In tegenstelling tot wat gebruikelijk was, vergoedde de organisatie van het Oude Loo dit keer ook de reiskosten van de echtgenote van de spreker. En op zaterdag 29 augustus 1953 stond er, anders dan gewoonlijk op de tweede conferentiedag, slechts één spreker op het programma van de Oude Loo-conferentie: Martin Buber. Hij sprak in de ochtend en deed dat veel langer dan andere inleiders hadden gedaan of nog zouden doen. Ook liep de kleine, bebaarde man anders dan de meeste sprekers regelmatig de zaal in – weg van het spreekgestoelte.

De toespraak maakte indruk op de aanwezigen. Een van hen was A. Prins van Wijngaarden uit Hattem. De vrijmetselaar was vol bewondering over Martin Buber, ‘deze reeds 75-jarige haast Oud-Testamentische figuur sprak met een eenvoud en klaarheid over het oneindige en het onzichtbare, zoals men alleen kan verwachten van deze zo bekende Weense en Joodse filosoof’.⁴³ Bijna zestig jaar later herinnerde een andere deelnemer, H.J. Witteveen, zich de conferentie met Buber nog levendig en omschreef die als ‘zeer inspirerend’. Dat kwam volgens de soefi-aanhanger en latere VVD-minister van Financiën niet zozeer door de informele sfeer die mede dankzij de theeschenkende Juliana werd gecreëerd, maar vooral door de ‘indrukwekkende’ Buber en diens ‘diep beleefd godsbesef’.⁴⁴

Ook Juliana was blijkbaar onder de indruk geraakt. Amper twee weken na de conferentie op het Oude Loo hield zij een toespraak tot de Nederlandse jeugd in de Koopmansbeurs in Amsterdam. Bij die gelegenheid citeerde zij uit *De weg van de mens* van Buber. Nadat ze de jongeren op het hart had gedrukt een eigen weg te kiezen, zei ze:

Ik denk aan het verhaal, hoe een oud man – de Joodse rabbi Soesja – kort voor zijn dood zei: ‘In het toekomstige Rijk zal mij niet gevraagd worden: “Waarom zijt gij niet Mozes geweest?” Mij zal gevraagd worden: “Waarom zijt gij niet Soesja geweest?”.’ De schrijver voegt er o.a. nog aan toe: ‘Juist in de verscheidenheid der mensen, in de verscheidenheid van hun aanleg en hun neigingen, ligt de grote mogelijkheid der mensdom’.

Juliana noemde in de Koopmansbeurs de schrijver in kwestie niet bij naam. In de gedrukte versie van de toespraak verwijst een voetnoot wel naar het boek van Buber.⁴⁵

Kaiser bleek eveneens enthousiast: de lezing was – zo schreef hij in 1955 – zeer bijzonder geweest. Maar er was een probleem, zo liet hij uitgever Carolus Verhulst weten. ‘Ja, Buber. Het is intens jammer, dat die op “Het Oude Loo” een voordracht hield, waarin hij zo kwistig was met woorden, dat hij er later een kater van had en niet wilde toestaan, dat het zo gedrukt werd. Hij maakte toen van de 32 blz. quarto een résumé van 8 blz. folio. Alle pit en leven was er uit, zo erg dat deelnemers protesteerden! Maar hij was herhaaldelijk van de microfoon weggelopen en dus ontbraken passages en hij vertikte het die aan te vullen! De ware reden was natuurlijk, dat hij in de wereld alleen gekend wil zijn om zijn gekristalliseerde prachtige proza.’⁴⁶

De uiteindelijk uitgedeelde versie van Bubers toespraak (onder de titel *Der Spruch vom zinsgroschen und unsere Zeit*) was dus een slap aftreksel van hetgeen de gasten op het Oude Loo hadden voorgeschoteld gekregen.⁴⁷ Wat op papier stond was meer een verantwoorde lezing dan een persoonlijk getuigenis, zoals de bedoeling was.

De teleurstelling over de uiteindelijke tekst van Buber, die na de conferentie nog enkele dagen als gast van Bep en Bob Pierson op de Kleine Vuursche verbleef, verdween snel naar de achtergrond. Buber werd als ‘marketingtool’ ingezet om mogelijke sprekers over te halen naar Apeldoorn te komen. Telkens weer noemde Kaiser de naam van Buber als een van de degenen die op het Oude Loo hadden gesproken.

Buber zelf leek ook tevreden terug te kijken op zijn verblijf in Apeldoorn. ‘Es war eine Atmosphäre des guten Willens, auch jenes Willens, der heute vielleicht das wichtigste ist: des Willens, die Tatsache zu verstehen, dass es in unseres Vaters Hause viele Wohnungen gibt und dass aus jeder dieser Wohnungen die Tür, wenn sie sich öffnet, unmittelbar vor Sein Angesicht und also auch in die Gemeinschaft aller Ihn Schauenden führt.’⁴⁸ In dezelfde brief aan ‘Lieber Herr Kaiser’ liet hij weten koningin Juliana een exemplaar van zijn nieuwste boek *Reden über Erziehung* te hebben gestuurd. Kaiser zou een ander boek toegezonden krijgen, zo beloofde hij.⁴⁹

Met Buber werd vervolgens niet meer gecorrespondeerd. Wel zou koningin Juliana de bejaarde filosoof nog minstens een keer ontmoeten. Op 3 juli 1963 ontving Buber in Amsterdam de Erasmusprijs uit handen van prins Bernhard. Hij kreeg de prestigieuze onderscheiding voor de diensten die hij de Europese beschaving had bewezen. In zijn dankwoord noemde de laureaat het ‘gelovig humanisme’ een noodzakelijke tegenkracht om de moderne machten van technologie, verwetenschappelijking, verslaving en materialisme het hoofd te bieden. Juliana was aanwezig bij die plechtigheid in het Tropenmuseum en zal ongetwijfeld hebben teruggedacht aan het optreden van Buber op het Oude Loo tien jaar eerder.

Inhoud lezingen

In zeven jaar tijd werden op het Oude Loo ruim honderd voordrachten gehouden, als ook de (soms vrij uitgebreide) openings- of slottoespraken wor-

den meegerekend. De voordrachten verschilden nogal van toon, inhoud en vorm. Aan sommige inleidingen was geen touw vast te knopen, andere sprekers blonken dan weer uit in helderheid. Waar de ene inleider een vrij wetenschappelijk betoog hield, getuigde een andere inleider juist van zijn persoonlijke geloofsovertuiging. Ook waren de onderwerpen die werden aangesneden nogal uiteenlopend: van het mensbeeld van de Russische schrijver Fjodor Michailovitsj Dostojevski tot psychische ziekten; van de aard van het hindoeïsme tot islamitische mystici; van vluchtelingenwerk tot het integreren van religie in het arbeidsproces van alledag.

Opvallend was het brede scala aan personen dat in de redevoeringen werd geciteerd ter ondersteuning van het naar voren gebrachte gedachtegoed. De Franse schrijvers Michel de Montaigne, André Gide en Jean-Paul Sartre passeerden de revue, net als Dante Alighieri, William Shakespeare en ook Curzio Malaparte. Regelmatig vielen ook de namen van Nathan Söderblom, de Zweedse aartsbisschop en voorvechter van de oecumene; George Ivanovitsj Gurdjieff, de Russische esotericus en uitvinder van het enneagram (negen met elkaar in een cirkel verbonden persoonlijkheidstypes); de Britse historicus Arnold Toynbee; de Zwitserse psychoanalyticus Carl Gustav Jung; de Duitse theologen Karl Barth en Dieterich Bonhoefer en hun Oostenrijkse collega Martin Buber, die dus zelf ook als spreker op het Oude Loo optrad. De filosofen Plato, Socrates, Origenes, Lao Tse, Blaise Pascal en Friedrich Nietzsche werden eveneens meermaals aangehaald. Van de laatste kwam onder meer het citaat: 'Es gibt einen Weg, den niemand gehen kann außer dir. Frage nicht, wohin er führt, sondern gehe ihn.' Op deze wijze vonden de gelovigen van het Oude Loo en de 'godendoder' Nietzsche elkaar in het besef dat ieder mens zijn eigen unieke weg diende af te leggen.

De meeste lezingen op het Oude Loo waren geen afgewogen betogen, maar bestonden uit een soort vrije gedachtstromen. Er werd – op uitdrukkelijk verzoek van de voorbereiders, die om unieke, persoonlijke geloofsuitingen vroegen – veel geïmproviseerd en geassocieerd. Wat de meeste sprekers gemeen hadden – en daarin sloten ze uiteraard nauw aan bij hetgeen door de voorbereiders naar voren was gebracht – was een diep religieus besef van de alomanezigheid van God en het idee dat individuele overgave kon en zou bijdragen aan de oplossing van de problemen in de wereld. Iedereen had tot taak mee te werken aan Gods plan. De mens moest weer kind of leerling worden en het eigen 'ik' laten vallen.⁵⁰ Dat zou, zo was de stellige overtuiging van velen, onvermijdelijk bij steeds meer mensen gebeuren. De gedachte op de drempel te staan van een nieuw tijdperk leefde dan ook sterk. Het was nu of nooit voor de toekomst van de mensheid, die in grote crisis verkeerde.⁵¹ In dat verband werd onder meer door de inleiders Walker en Spoerri met instemming verwezen naar een lezing die koningin Juliana had gehouden tijdens een staatsbezoek in Denemarken in 1953. Volgens de vorstin was er iets nieuws gaande, al was nog onduidelijk wat.⁵²

God en godsdiensten

Het ging dus vooral over Gods bedoeling met de wereld. In de meeste lezingen stond de Allerhoogste dan ook centraal. Een God die weliswaar onkenbaar was, maar die zich op diverse manieren en/of in diverse religies manifesteerde. Geloven werd gezien als het absolute vertrouwen in de goedheid en de wijsheid van God, die door veel sprekers werd vereenzelvigd met liefde en daarmee met vrede. Volgens Annemarie Schimmel kon de mens God alleen maar liefhebben. 'Gott kann wohl geliebt aber nicht gedacht werden. [...] Der Mensch aber, der Gott wahrhaftig liebt – das haben die großen Mystiker immer wieder erkannt – sieht in jedem, was ihm auf Erde begegnet, ein Zeichen der göttlichen Liebe.' Om daar nog aan toe te voegen dat voor God alleen 'die reine und wunschlose' liefde telde. De mens moest volgens Schimmel trachten samen te vallen met de goddelijke wil.⁵³ Andere inleiders waren het daarmee eens. Ook zij meenden dat de mens moest proberen één te worden met God en zo te streven naar vrede in zichzelf. Op z'n minst diende ieder mens te trachten Christus, de 'prins van vrede', toe te laten in zijn of haar leven. En vervolgens was het ieders individuele plicht om mee te werken aan Gods plan en daarmee aan vrede in en tussen mensen.

Belangrijk was dat het individu zich niet door anderen de regels liet voorschrijven, maar een eigen weg koos. Dat betekende onder meer dat kerkelijke dogma's en voorschriften werden afgewezen of dat het belang daarvan werd geminimaliseerd. De chirurg en schrijver van esoterische boeken Kenneth Walker stelde dat veranderingen op geestelijk gebied door individuen zouden worden bewerkstelligd en niet door kerken of theologen.⁵⁴ De Turkse hoogleeraar Sofi Huri maakte duidelijk dat ook moslims in principe tegen dogmatiek dienden te zijn: voorschriften moesten geen doel op zich zijn, maar een middel om tot God te komen – het gaat immers niet om uiterlijkheden, maar om het innerlijk: 'You may wear your turban if you like; God does not regard your external appearance, he looks at your heart!'⁵⁵

Het werd van groot belang geacht open te staan voor het waardevolle in andere godsdiensten – zoals de christelijk opgevoede Sofi Huri aangaf, die zich had verdiept in moslimmystici. Ook Annemarie Schimmel had andere religies bestudeerd en zo ontdekt dat vroomheid niet bestond uit het naleven van dogma's, maar uit gebed en naastenliefde. 'Jede grosse Religion hat jenes Gebot zur allumfassenden Nächstenliebe'. De gedachte dat verschillende religies fundamentele zaken delen, werd ook uitgedragen door Juan Mascaró. De in Cambridge wonende Spaanse taalkundige had onder meer de *Bhagavad Gita* en delen uit de *Upanishads* in het Engels vertaald. Op het Oude Loo wees hij op het elkaar aanvullende karakter van de wereldreligies. 'The spiritual words that we find in the Scriptures and books of wisdom of the world illumine one another. In them we find the cosmic greatness of Hinduism, the vast moral issues of Zoroaster, the joy of reason in Truth in Buddha, the spiritual victory of Jainism, the law of love and infinite deep simplicity of Tao, the practical spiritual wisdom of Confucius, the poetry of Shinto, the concen-

tration in the one God of Israel, the white radiance of Eternity of Christianity, the glory of God of Islam.’⁵⁶

Niet alleen Mascaró verwees naar heilige boeken in andere religies, ook veel andere inleiders deden dat. Mystici van diverse godsdienstige achtergrond – zoals Meister Eckhart, Ken’an Rifai en Rumi – kwamen regelmatig aan bod, net als de grote contemporaine voorbeelden Mahatma Gandhi, Albert Schweitzer en Jiddu Krishnamurti. Een in het westen onbekend rolmodel was Ken’an Rifai (1867-1950). Het was Sofi Huri die een portret schilderde van de soefimysticus die poogde mensen te verenigen in een kring van belangenloze liefde. Want, zo meende Rifai, als we in vrede willen leven dan zullen we moeten zoeken naar overeenkomsten en niet naar verschillen tussen mensen en religies.

Maar wat te doen nadat de vergelijking tussen de verschillende religies was gemaakt? Daarover werd verschillend gedacht. De Amsterdamse hoogleraar godsdienstgeschiedenis Claas Jouco Bleeker, auteur van onder meer het boek *Op zoek naar het geheim van de godsdienst* (1952), wees op de noodzaak om de basis van religies te onderzoeken. Volgens Bleeker was niet één godsdienst de ware en moesten ook niet ad random allerlei elementen uit diverse religies worden geplukt voor individueel gebruik, zoals de theosofie voorstond. Nee, iedereen diende zijn eigen godsdienst opnieuw te doorleven en dan niet met het verstand maar met het hart. Als dat gebeurt, ontstaat er een diep gevoelde overtuiging die automatisch ruimte laat voor alle andere godsdiensten. De diverse godsdiensten konden dus perfect harmonisch naast elkaar bestaan.

Anderen meenden evenwel dat een alomvattende wereldgodsdienst de logische uitkomst zou zijn van het bestuderen van alle religies. Dat dacht onder meer Barbara Waylen, die als ideaal de stichting van een ‘Universele Kerk had, waarin alle mensen van goede wil, alle religies, alle volken het hunne zouden kunnen bijdragen om de noodzakelijke vrede tussen mensen en volken te bereiken’.⁵⁷ In de optiek van Sri Ram moest de mensheid – nu nog gehinderd door verschillende zienswijzen als gevolg van psychologische barrières – uiteindelijk eveneens één organisch geheel gaan vormen.⁵⁸ Volgens anderen, met Kaiser en Wilhelmina voorop, kon die ene alles omvattende wereldreligie eigenlijk alleen maar het christendom zijn, die in hun visie superieur was aan alle andere godsdiensten.

Weinig aandacht voor politieke actualiteit

De inleidingen behandelden dus vooral religieuze zaken, en met name de verhouding tussen God en de (individuele) mens, en de geestelijke crisis in de wereld. Opvallend weinig werd gerefereerd aan de concrete politieke actualiteit.⁵⁹ Het lijkt erop dat de conferenties zich in een soort vacuüm afspeelden, veilig achter de dikke muren van het middeleeuwse slot. De boze buitenwereld scheen tijdens de conferenties geruststellend ver weg. Als er al werd verwezen naar recente gebeurtenissen, zoals de gruwelijkheden van de Tweede Wereldoorlog, de oorlog in Korea of de overstromingsramp in Zuidwest-Ne-

Luchtopname van het Oude Loo.

derland van februari 1953, gebeurde dat vooral om aan te geven dat ook in slechte tijden het geloof behouden diende te blijven.⁶⁰

Een van de weinigen die vrij expliciet inging op de problemen in de wereld was Ariane de Berg, die werkzaam was in de vluchtelingen hulpverlening. Volgens haar lag onverschilligheid aan de basis van alle ellende. En dat was de miskennen van het goddelijke plan, waarvan de mens de eer heeft dat op aarde te verwezenlijken. Het ging mis omdat te veel mensen, ook politieke leiders, het eigenbelang nastreefden. Wel nam het besef van ‘une réalité transcendante’ toe. Alle problemen in de wereld hingen volgens De Berg met elkaar samen. ‘Le problème de la paix, le problème social, le problème de l’éducation, de la santé publique et, parmi tant d’autres, le problème des réfugiés dont j’ai été amenée à m’occuper tout particulièrement.’ Ieder individu kan bijdragen aan een klimaat dat nodig is om tot oplossingen te komen. Ieder mens kan iets doen.

Het belang van handelen werd onderschreven door Salvador de Madariaga, die op het Oude Loo nader inging op de relatie tussen God en de mens. Het was volgens de op dat moment stateloze historicus en diplomaat⁶¹ niet de bedoeling van dit soort conferenties om te blijven hangen in theorieën en abstracties, maar om in actie te komen. Fritz Feigel vond eveneens theologische scherpslijperij zinloos. Het ging Jezus, ‘der grösste Genius der Geschichte’, niet zozeer om denken, maar om doen – zie de werken van barmhartigheid! Ook andere inleiders, zoals Gerald Bailey, stelden daden en acties boven theorieën en abstracties.

Afkeer van ziellose ideologieën

Gezien de toestand in de wereld – de Koude Oorlog tussen het kapitalistische Westen en het communistische Oostblok was op z'n hoogtepunt – was het niet verwonderlijk dat af en toe ook het communisme om de hoek kwam kijken. Vrijwel zonder uitzondering werd daar in negatieve zin over gesproken. Dat was ook logisch. De mens moest zijn eigen, individuele weg volgen en niet leven naar door anderen bedachte dogma's en regels en dus ook niet naar door anderen bedachte politieke ideologieën.

Quaker Gerald Bailey wees op de bijeenkomst van januari 1954 uitdrukkelijk op het onderscheid tussen christendom en communisme. Volgens hem ging het daarbij om drie verschillen. Ten eerste negeerde het communisme God. Ten tweede was het belang van het individu voor christenen een doel op zich, maar waren individuen voor communisten slechts componenten van een gedepersonaliseerde collectiviteit. Ten derde gingen christenen en communisten fundamenteel anders met hun vijanden om: liefhebben versus liquideren, waarbij Bailey onder meer verwees naar onder Stalin gepleegde moorden. Bovendien zagen communisten materiële zaken als enige essentie van het menselijk bestaan.

Tegelijkertijd wees Bailey er nadrukkelijk op dat veel christenen zich niet christelijk gedroegen. Hoe christelijk was uitbuiting van de ontwikkelingslanden? Hoe christelijk was het gebruik van de atoombom of de waterstofbom? Volgens hem kon het communisme als ideaal dan ook vooral aanslaan door het tekortschieten van de christenen. Ergo: christenen moesten hun individuele, goddelijke opdracht vervullen en door hun voorbeeld, door hun handelen, het communisme ondermijnen.

Rudolf Daur meende eveneens dat het bolsjewisme niet met geweld bestreden moest worden, maar door een religieuze vernieuwing in het westen. Die vernieuwing betekende volgens hem niet een herkerkelijking, maar een terugkeer naar de oorsprong van het christendom, naar de geest van waarachtigheid, liefde en trouw. Dat was een boodschap die, volgens de West-Duitse dominee in januari 1955, de kerken en bijbehorende instituties nog lang niet altijd begrepen of uitdroegen.

Nadat Salvador de Madariaga zich in augustus 1955 hardop had afgevraagd wat 'vrede' inhield, kwam hij tot de conclusie dat vrijheid daarvoor een noodzakelijke voorwaarde vormt. Vrijheid is nodig om tot zelfontplooiing te komen, zowel voor individuen als voor staten. Zelfontplooiing is zelfs het doel van de geschiedenis. Dat leidde volgens De Madariaga tot een nadrukkelijk anti-communistische stellingname, want 'all theories that try to realize history by compressing individual liberty are theories of error and darkness'.

Heinrich Schild hield in januari 1956 eveneens een pleidooi vóór de zelfstandige mens en tégen de op macht en aanzien beluste 'prominent'. De zelfstandige mens bepaalt zijn eigen ritme, bekommert zich om zijn medemens, durft tegen de stroom in te gaan en in de drukte van de massa stil te zijn. Dergelijke zelfstandige mensen werden in communistische regimes, zoals in Oost-

Europa, niet getolereerd. ‘Die Selbständigkeit passt in ein totalitäres System nicht hinein.’

Ook Kaiser hamerde op het verderfelijke karakter van het antichristelijke communisme. In zijn optiek vond het pacifisme als politieke stroming evenmin genade, omdat het net als het communisme en het fascisme het wezen van de werkelijkheid niet begreep. Al deze stromingen, evenals het waanidee dat het blanke ras superieur zou zijn,⁶² brachten de wereldvrede niet dichterbij – wel integendeel. Iedere politieke, religieuze of economische krachtenbundeling was voor hem uit den boze.

Alle groepsverband is samenscholing van “velen” om zich tegen alle anderen door te zetten. Groepsvorming is zwichting voor machtsvergarings; het eist steeds overaccentuering van gedeeltelijke gelijkheid om stelling te kunnen nemen tegen het anders-zijn der anderen. Groepsvorming – op welk levensgebied dan ook – is derhalve het omgekeerde van Verbroedering, dat is Ontbroedering. Dááaraan heeft zich de mensheid vergeven, en in geen eeuw zo sterk als de onze. Overal tiert de groepsvorming. En dus de verstrooiing! Daarom is het niet geworden “Eén Kudde, één Herder”, maar vele kudden en vele pseudo-herders, omdat het geen echte Broederschappen zijn, maar belangengemeenschappen.

En vervolgens onderstreepte Kaiser in de uitgetypte tekst van zijn welkomstwoord op 1 februari 1957 ook letterlijk waar het volgens hem werkelijk om ging: ‘de ware Broederschap, de enig echte, hééft, behoeft en wil géén georganiseerde groepsvorming, geen uniformen en discipline, geen dwangmaatregelen en misbruiking van de een tegen de ander! Want zijn waarachtigheid volstaat om uit zijn wezen elke goede vorm te doen ontstaan. Hij eist geen gelijkschakeling, omdat hij niet agressief is doch universeel’.

Het Oude Loo zou moeten bijdragen aan het ontstaan van een dergelijke ware broederschap, doordat de aanwezigen zich zouden bekennen tot ‘de volbrenging van Zijn Wil op aarde als enige echte vervulling van Leven’. En als dat gebeurde, zo was de stellige overtuiging van Kaiser, ‘indien de Wil van GOD gereede werd gehoorzaamd, zou er Vrede op aarde zijn.’

Waar in de inleidingen in het Oude Loo ook regelmatig naar werd verwezen, was het existentialisme, de in opkomst zijnde filosofie over de zin(loosheid) van het bestaan. Theophil Spoerri meende in augustus 1953 dat marxisme en existentialisme in essentie op elkaar leken. Volgens de Zwitserse taalkundige hadden beide ‘ismes’ het verkeerde uitgangspunt gemeen dat de mens zijn eigen schepper zou zijn.

Overigens was niet iedereen negatief over het existentialisme. Volgens Erwin Zippert bijvoorbeeld werd de essentie van het existentialisme vaak verkeerd begrepen. Het ging immers precies om het unieke van ieder mens. Leer jezelf kennen. En volg dan, in de optiek van de godsdienstwetenschapper en psychotherapeut uit München, het goddelijke gebod: heb uw naaste lief, zoals

u zelf. Dat was geen egoïsme, dat was zijn wat je wezen moest; dat was je eigen leven liefhebben, inclusief het daarbij behorende kruis.

Afkeer van zielloos materialisme

Niet alleen zielloze ideologieën werden afgewezen, ook het zielloze materialisme en vooral de groei daarvan werd met grote zorg gadeslagen. Het werd gezien als een van de kwalen van de tijd. Het zou egoïsme en zelfvernietiging bevorderen en de mens afleiden van de essentie. Volgens 'pasteur' Grosjean leidde doorgeschoten materialisme uiteindelijk tot zelfdestructie, zoals de afgelopen decennia hadden aangetoond.⁶³ Ook Sri Ram merkte in augustus 1954 bezorgd op dat de hedendaagse geest te zeer door materiële zaken in beslag was genomen, terwijl Leslie-Smith een jaar eerder had benadrukt dat spiritualiteit veel belangrijker was dan materialisme. Velen vielen de Britse theosoof daarin bij. Ook Kaiser hekelde al tijdens de eerste conferentie de begeerte. Het verlangen naar materieel bezit vormde een obstakel in het toelaten van het 'Eeuwige in de Mens'. De primaire levensbehoeftes van de mens moesten in zijn optiek dan ook niet materieel, maar geestelijk worden gedefinieerd.

Veel inleiders vreesden echter dat het materialisme in de toekomst alleen maar erger zou worden. Zo vroeg Heinrich Schild uit Düsseldorf zich in januari 1956 af of door de voortschrijdende technische ontwikkelingen het levenstempo nog verder opgeschroefd zou worden. De vraag was of de mens de techniek zou weten te beheersen of dat de techniek de mens zou gaan beheersen. Zou de 'geistigen Vermassung' door radio en televisie, tijdschriften en kranten voortgaan en de mens niet meer tot bezinning komen? De West-Duitse politicus wist het niet, maar hij hoopte dat de maatschappij ruimte zou blijven bieden aan de zelfstandige mens, dat die niet ondergeschoffeld zou worden en zijn 'seelisch-geistige Spannkraft' kon behouden.

Tom Hopkinson sprak in mei 1956 eveneens over dreigende gevaren van de consumptiemaatschappij. Volgens de Engelse journalist zou de atoomdreiging niet fataal blijken te zijn.

The fear I feel is not so much that man will blow the world up, but that he may turn it into a kind of vast and desperate amusement park, full of cheap entertainments, mechanical music, synthetic food and drink, and neon-lit advertising. The paradise of nylon and coca-cola! How is it possible for man to have come so far, to have achieved so much, and still to have about him so much that is dismal, mean, cowardly and second-rate. [...] Man has developed technically faster than he has spiritually. Man has applied himself to the laws of the external universe before he has learned to study the laws of his own nature.

Koningin Juliana had zich op de eerste conferentie in soortgelijke bewoordingen uitgelaten over de geestelijke ontwikkeling die achterbleef bij de technische ontwikkelingen.

Kritiek op de wetenschap

In het verlengde daarvan werd over de rol van de wetenschap verschillend gedacht. Sommige sprekers gaven die de schuld van alle ellende in de wereld; anderen wezen erop dat niet de wetenschappelijke vooruitgang de problemen veroorzaakte, maar de manier waarop de mens ermee omging. Kaiser behoorde tot de eerste categorie. Hij meende dat het verstand een hinderpaal vormde in de zoektocht naar de Goddelijke Waarheid, die alleen kon worden gevoeld, nooit worden bewezen. De mens moest het onbegrijpelijke niet proberen te begrijpen, maar diende zich over te geven aan Gods genade, de enige 'Weg naar Universele, Tijdloze VREDE'.⁶⁴

Hans Müller-Eckhard en Pir Vilayat Inayat Khan wezen erop dat in de zeventiende eeuw een fatale scheiding was ontstaan tussen geloven en weten. God en ziel waren uit wetenschap en filosofie verdwenen en de West-Duitse kinderpsychiater noemde dat 'Entsetzlich'. Arne Runeberg sprak in januari 1956 zelfs van een oorlog tussen wetenschap en religie. Daarbij was de religie, sinds de zestiende eeuw, aan de verliezende hand. Het was de taak van de 20^e-eeuwse mens om beide zaken weer te verenigen, want anders zou de westerse cultuur onvermijdelijk ten onder gaan. De Finse theoloog zocht de oplossing bij Albert Schweitzer, de *Bhagavad Gita* en Job. Zij verenigden volgens hem de strijd tussen innerlijke overtuiging en mede door de wetenschap gevoede uiterlijke ervaringen. Die weer in harmonie met elkaar brengen was volgens Runeberg 'the great task of our time'.

Alphonse Maeder meende in mei 1953 dat de mens door wat hij de wetenschappelijke ontaarding noemde, niet meer als 'geheel' werd beschouwd en dat de interactie tussen arts en patiënt daardoor ontmenselijkt was. En dat was tragisch, want voor de Zwitserse neuroloog en psychoanalyticus, die nog met Sigmund Freud en Carl Jung had gewerkt, was vrede net zo goed een '*innermenschliche* als eine zwischenmenschliche und zwischenstaatliche Angelegenheit'.

De befaamde geofysicus F.A. Vening Meinesz benadrukte op de negende conferentie dat door de wetenschap de mens het materieel zó goed had, dat God niet meer nodig leek te zijn. De welvaart leidde zodoende tot een verzwakking van de religieuze basis van onze westerse beschaving. Hij wees er wel op dat wetenschappelijke ontdekkingen (zoals kernsplitsing) op zich niet fout waren en evenmin dat ze konden worden voorkomen. Ze dienden echter te worden gebruikt ten voordele en niet ter vernietiging van de mensheid. Voor verstandig gebruik waren wijze leiders nodig die handelden volgens Gods wil. Een religieuze revival was dan ook onontbeerlijk.

Daarbij konden wetenschappers een belangrijke rol spelen. Dame Kathleen Lonsdale, zelf een vermaard kristalloge, sprak in mei 1957 op het Oude Loo over de verantwoordelijkheid van wetenschappers tegenover Gods schepping. Ze benadrukte de dienende rol van de wetenschap. 'I would therefore suggest that in a world in which God reigns we should realize that science will not be either a master or a scapegoat, it will be the servant of God and of humanity.'

Dat religie een langduriger impact had op de loop der geschiedenis dan de wetenschap, bewezen zieners als Boeddha, Mohammed, Lao Tse en Jezus. Dat was de stellige overtuiging van Carl Martin Edsman. De Zweedse hoogleraar godsdienstgeschiedenis vond op de dertiende conferentie echter niet dat er sprake was van een tegenstelling. Volgens hem waren wetenschap en religie, rede en hart perfect verenigbaar. De mens kon kiezen uit drie opties: een allesvernietigende catastrofe; een 'brave new world' zoals Aldous Huxley die had beschreven, waarin de materiële zaken goed geregeld zijn, maar de geest gedood is; of een wereld waarin geloof in de christelijke liefde de leidraad vormt.

Vertrouwen in de toekomst

Net als Edsman meenden veel inleiders dat de mensheid voor een fundamentele keuze stond. Henriette Jordan zag op de laatste Oude Loo-conferentie twee richtingen op het kruispunt waar de mensheid terechtgekomen was. De ene afslag leidde tot gehoorzaamheid aan Gods gebod, de andere afslag betekende de ondergang. Gesteld voor dergelijke keuzen waren de meeste sprekers over de toekomst hoopvol gestemd: liefde en broederschap zouden uiteindelijk overwinnen. Grosjean meende in augustus 1954 dat op de ruïnes van de huidige tijd een gouden eeuw van christelijke liefde zou ontstaan, waarin de mensen leefden naar Gods woord. Volgens de Franse geestelijke stond de mensheid op de drempel van een nieuwe tijd. Dat idee van een 'New Age' leefde bij meer inleiders op het Oude Loo – maar zoals verderop zal blijken in een andere betekenis dan die term in de jaren zestig zou krijgen. Sri Ram zag de desintegratie die de oude wereld teisterde als een noodzakelijke voorwaarde voor het ontstaan van een nieuwe wereld. 'We have all kinds of difficulties, all in order that there may be a new age which humanity can enter, new grounds on which man may find his feet, a new way of living in which there will be more happiness, more freedom, more brotherhood, more peace than he has experienced in the past'. Sommige sprekers meenden al vonken van een nieuwe spiritualiteit te ontwaren. Tudor Pole zag in januari 1955 'the coming of this remarkable, this tremendous new wave of spiritual life and light' met vreugde tegemoet.

Ook Mascaró ontwaarde aan de verre horizon een nieuwe wereld, waarin liefde en eenheid zouden domineren. Voor hem vormden de heilige boeken van de Hindoes daarbij een leidraad. 'The Bhagavad Gita, this song of Life and of Love, can help us in our wandering, because the Bhagavad Gita is not a book: it is a Spirit. In the darkness of our night it is a star that comes from the East leading us unto the light of a new morning.' Waar hij nog aan toevoegde dat het er niet toe deed waar de ster vandaan kwam. 'It comes from that region of Glory where there is neither East nor West.' De meeste andere sprekers meenden daarentegen dat voor de nieuwe, betere wereld toch vooral Gods leiding essentieel was.

De Delftse hoogleraar elektrotechniek Elie Thierens was in januari 1954 eveneens optimistisch over de toekomst onder God. Dat kon in zijn optiek

Geanimeerd groepsgeprek op de binnenplaats van het slot tijdens een van de Oude Loo-conferenties.

ook niet anders, als je trouw wilde zijn aan de uitgangspunten van het Oude Loo. Want dan geloofde je ook onvoorwaardelijk in de eindoverwinning, ongeacht alle tegenslagen. Daar sloot Kaiser zich uiteraard bij aan. Hij zag in alle ellende van zijn tijd een ‘manifestatie van GODS inmengende Aandacht’.⁶⁵ En het was die aandacht en niets anders, die had voorkomen dat er een nieuwe wereldbrand was ontstaan. ‘GOD heeft zich opnieuw over de mensen en de wereld ontfermd. En niet dankzij machtshanteerders, diplomaten en politici, dankzij atoomwapens, straaljagers of tanks, of dankzij het pacifistische streven van groepen en enkelingen is de derde wereldoorlog *niet* uitgebroken, maar: doordat de essentie van Wereldvrede reeds uit de hemel neergedaald is in onze levenssfeer.’⁶⁶

Net als bij andere sprekers was ook bij Kaiser het besef aanwezig op de drempel van een nieuw tijdperk te staan. De mensheid stond in ieder geval op een kruispunt. ‘We leven in een tijd van overgang, de eindphase van een bepaalde bestaanswijze en de invoering van geheel nieuwe toestanden, normen en houding tegenover het leven. Een Nieuwe Tijd wordt geboren en een Oude Tijde sterft.’⁶⁷ Het waren op 1 september 1957 de laatste woorden die op het Oude Loo werden gesproken. Daarna zouden de conferenties in andere vorm elders worden voortgezet.

Vliegende schotels

Er was één vreemde eend in de Apeldoornse bijt. Althans één lezing die inhoudelijk enigszins afweek van de rest. In zijn voordracht *The road to peace* bewoog 'air chief marshal the right hon. Lord Dowding' zich op 28 mei 1954 aanvankelijk nog wel op vertrouwd terrein. Hij maakte 'Your Majesty, Ladies and Gentlemen' duidelijk dat vrede op aarde afhankelijk was van de vrede in het hart van de mens. Daarna kwam de Schot op een onderwerp dat door niemand voor of na hem werd aangeroerd: vliegende schotels.

Op het eerste gezicht leek het verrassend dat juist hij daarover begon. Luchtmaarschalk Hugh Dowding had immers als militair zijn sporen verdiend en stond te boek als oorlogsheld. In 1940 had hij een cruciale rol gespeeld bij het weerstaan van de Duitse luchtaanvallen tijdens de Battle of Britain. Na een conflict met de regering van Winston Churchill had hij in 1942 echter ontslag genomen bij de Royal Air Force. Daarna legde hij zich toe op het schrijven van spirituele boeken, met titels als *Twelve legions of angels* (1946), *The dark star* (1951) en *God's magic: an aspect of spiritualism* (1960). Ook werd hij lid van organisaties als de Fairy Investigation Society en de Ghost Club.

Op het Oude Loo verklaarde Dowding dat voertuigen van verschillende planeten met verschillende bedoelingen naar de aarde kwamen. Hij verwees onder meer naar de neefjes Stephen Darbishire en Adrian Myer die een paar maanden eerder, op 15 februari 1954, in het Lake District zo'n ufo hadden gefotografeerd. Ook refereerde hij aan het veelgelezen *Flying saucers have landed* van George Adamski en Desmond Leslie uit 1952. Adamski claimde onder meer via telepathie met een buitenaards wezen contact te hebben gehad en zelfs naar Venus te zijn gereisd. Dowding geloofde hem.

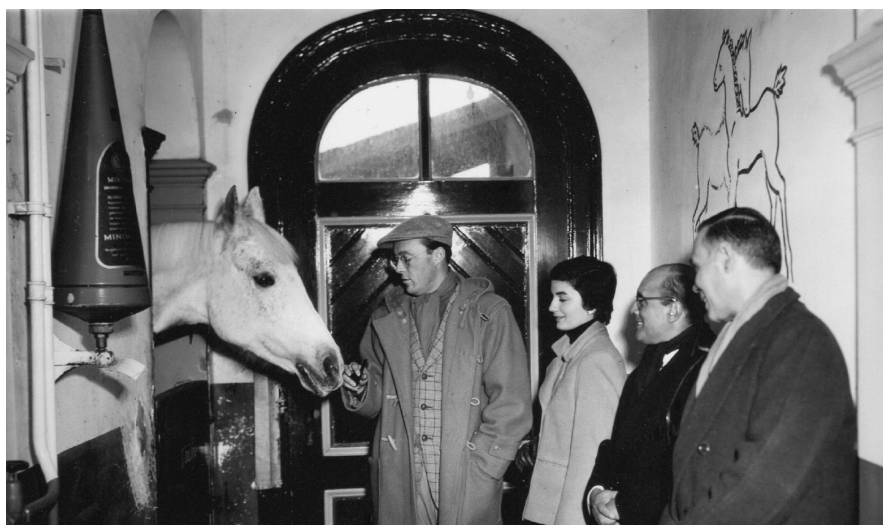
Het onderwerp ufo's kwam overigens niet bepaald uit de lucht vallen en veel conferentiegangers zullen er vertrouwd mee geweest zijn, want in 1954 werd Europa overspoeld met duizenden en nog eens duizenden meldingen van ongeïdentificeerde vliegende objecten.⁶⁸ Drie maanden na Dowdings lezing op het Oude Loo nam ook Wim Kaiser een vliegende schotel waar. Op 22 augustus 1954 tegen negen uur 's avonds zag hij boven Molecaten een 'grillig vrij bewegend lichtvlammetje'. Hij werd er euforisch van. 'Ben wel dankbaar er eens een te hebben mogen zien.' Twijfelen deed hij niet, zich gek laten maken evenmin. 'Verwarring met vliegtuigen, enz. of meteoren is nonsens. Hoe men er zich levende mensen in fantaseert is een staaltje van smensen vooroordeel. Het is een uiterst stralend horizontaal vlammetje dat stilstaat of langzaam stijgt, dan ineens met een sprong in enorme snelheid uitschiet.' Na door Kaiser te zijn geroepen, zagen ook Greet Hofmans en de oude mevrouw Van Heeckeren de lichtschijnsels, die met 'abrupte bewegingen deden denken aan een vlinder die ook zo dwarrelend kan zijn'.⁶⁹ Kaiser stuurde een brief over de ufo naar het KNMI. Meteorologen van dat instituut vermoedden dat een lichtje aan een weerballon het 'buitenaardse' effect had veroorzaakt.

Een paar maanden later liet Kaiser nogmaals zijn licht schijnen op het verschijnsel, waarin hij bleef geloven, zij het niet onvoorwaardelijk. 'Ja, het boek

van Adamski/Leslie is wel een mooi staaltje hoezeer de mensen de beleving van het fenomeen al niet verdragen kunnen. Ik vond die Venus-mens episode belachelijk, hoewel ik zelf de weemoed voelde van het zo in verbinding met onaardsheid te zijn. [...] In Zwitserland zag ik ook 6 rapportjes van mensen die een UFO of lichtverschijnsel hadden gezien, en bij alle zes voelde ik de betrouwenswaardigheid door de woorden heen.⁷⁰

In tegenstelling tot Kaiser geloofden Juliana en Bernhard wel dat een ufo buitenaardse wezens kon vervoeren. Zij waren daar zozeer door gefascineerd dat zij de schrijver Adamski uitnodigden om op Paleis Soestdijk zijn verhaal te komen vertellen. Hij deed dat op 18 mei 1959. Bij aankomst op Schiphol liet Adamski weten dat de buitenaardse wezens niet kwamen 'om ons te bekeren en ook niet om ons te veroveren. Ze zijn alleen bezorgd over onze experimenten met de atoomkern'. Bovendien zouden de bewoners van andere planeten niet naar de aarde zijn gekomen, 'als de aardbewoners volgens christelijke principes hadden geleefd'.⁷¹ Een gedachte die wel weer mooi aansloot bij de basisidee van het Oude Loo: de ellende in de wereld werd veroorzaakt door het verzaken aan het geloof in Christus.

Blijkbaar maakte de 'gezant van Venus' tijdens het diner op Paleis Soestdijk grote indruk op het koninklijk paar,⁷² want zelfs jaren nadat Adamski als een charlatan was ontmaskerd, bleven koningin en prins ervan overtuigd dat buitenaardse wezens met mensen op aarde in contact stonden. In 1991 schreef Juliana aan Rita en Walraven van Heeckeren: 'B[ernhard] zegt kortaf: natuur-

Prins Bernhard met enkele gasten uit Argentinië in de stallen van Paleis Soestdijk. Het bezoek vindt plaats in februari 1952. In hetzelfde jaar zal de prins onderzoek laten uitvoeren naar aardstralen en op basis van wichelroedemetingen de paarden verplaatsen.

lijk is dat allemaal zo. Hij heeft [...] prachtige lectuur (wetenschappelijk bevestigd!!) van gesprekken van eenvoudige mensen met wezens van een andere planeet. Samenvattend zeggen ze: “liefde is de enige energie” en “we zijn bezorgd over jullie, maar kunnen niets doen, want de Schepper wil, dat iedere planeet *zelf* de moeilijkheden oplost”.⁷³

In vrijwel alle literatuur over Juliana en Bernhard wordt verondersteld dat Adamski was uitgenodigd op verzoek van de koningin.⁷⁴ De prins zou er niets in gezien hebben en zelfs een aantal luchtvaartdeskundigen hebben uitgenodigd die de ruimtereiziger moesten ontmaskeren. Daarmee wordt het beeld bevestigd dat de goedgelovige Juliana door de rationele Bernhard moest worden gecorrigeerd. De brief van Juliana uit 1991 lijkt er toch op te wijzen dat het misschien wel anders lag en dat ook de prins geloof hechtte aan het bestaan van buitenaards leven. Walraven van Heeckeren van Molecaten duidt daarop in zijn aantekeningen. De voormalige particulier secretaris van Juliana vermoedde zelfs dat Bernhard voor het uitnodigen van Adamski verantwoordelijk was geweest, want de prins had al jaren daarvoor diens boek ‘uit Amerika meegebracht en was er zeer door gegrepen’.⁷⁵

Ook Cees Fasseur wijst er in *Juliana & Bernhard* op dat de prins allerm minst ongevoelig was voor het bovennatuurlijke. Bernhard schakelde in 1952 de Stichting ter bevordering van de Psychische Physica in om metingen met de wichelroede uit te voeren in de stallen van Paleis Soestdijk. De wichelroede sloeg uit en de paarden werden vervolgens verplaatst.⁷⁶ In het over prins Bernhard zeer kritische *Niets was wat het leek*, doet Gerard Aalders eveneens een duid in het buitenaardse zakje. Hij veronderstelt net als Van Heeckeren dat de

Leny Kars (rechts) met haar zus Jo (links) op bezoek bij Paula Balma, de secretaresse van Bob Pierson die alle lezingen uittypte.

prins achter de uitnodiging van Adamski zat, maar niet omdat hij de Venus-ganger geloofde, wel om zijn vrouw publiekelijk voor schut te zetten. Volgens Aalders moest Bernhard 'in tegenstelling tot zijn vrouw niets hebben van Adamski (hoewel hij wel in ufo's geloofde)'. De prins stond echter ook volgens Aalders bepaald niet afwijzend tegenover occulte zaken.⁷⁷ Al zou hij zich tijdens de huwelijks crisis van 1956 (en later) profileren als een rationele man die niets moest hebben van dergelijke bovennatuurlijke verschijnselen.⁷⁸

Bandopnamen

De inleidingen van Dowding en alle anderen werden op band opgenomen. Vervolgens typte Paula Balma, de taalvaardige secretaresse van Bob Pierson, de teksten uit. Omdat de lezingen dus achteraf werden uitgewerkt, komen in de teksten ook verwijzingen voor naar voorgaande sprekers. Bovendien mag worden aangenomen dat als er in de aanhef sprake is van 'your royal highness', 'votre majesté' of 'eure Majestät' Juliana zich ook daadwerkelijk onder het gehoor bevond.

De bandrecorder die tijdens de eerste conferenties werd gebruikt, was niet van erg goede kwaliteit. Daarom besloten de West-Duitse Erika Sprenger-Steinmüller, een van de vaste gasten, en haar vader in juni 1954 het Oude Loo een betere AEG 'Tonband Apparat' te schenken.⁷⁹ De opnamebanden werden aanvankelijk hergebruikt, zodat niet alle inleidingen bewaard bleven. Dat bleek niet verstandig. Zo betreurde Kaiser het ten eerste dat de 'schönen Vortrag' van Erwin Zippert niet meer op band stond. Daarom werden vanaf 1956 meerdere banden aangeschaft om wissen van toespraken te voorkomen en konden 'die Vorträge die uns am Herzen liegen' nog eens rustig worden teruggeluisterd.⁸⁰ De banden zijn in de loop van de tijd verpulverd geraakt en niet meer afspeelbaar.

Doordat de gloednieuwe AEG bandrecorder haperde, werd op de bijeenkomst van mei 1955 het eerste deel van de toespraak van Stephan Hopkinson niet vastgelegd. Nog ernstiger ging het mis bij de inleiding van Zander op dezelfde conferentie. De van oorsprong Russische professor sprak zo snel dat uitwerking van de lezing over *L'Avenir de l'Humanité dans la philosophie religieuse russe* niet mogelijk bleek. Zanders aanbod om zijn verhaal achteraf nog eens uit te werken, werd door Kaiser afgewezen, wellicht speelde daar het gedoe met de tekst van Buber een rol bij.

Geen plenaire discussies

Aanvankelijk werden niet alleen de inleidingen, maar ook de daarop aansluitende besprekingen getapet, zoals bleek uit de vraag van Eleanor Roosevelt om een verslag daarvan. Maar na de tweede conferentie werd er niet meer plenair gediscussieerd. Daarmee werd gestopt omdat volgens Kaiser sommige storende elementen die groepsgesprekken hadden misbruikt om propaganda te maken voor het eigen gedachtegoed en om negatieve kritiek te spuien. 'De gedachtenwisseling, die toch zeker een essentieel deel der Bijeenkomst is, zal

dus voortaan individueel zijn. En wij zullen er op wijzen, dat dit dan ook *de* actieve bijdrage der toehoorders is, waaraan ieder zich dient te wijden.⁸¹

Kaiser liet niet na te hameren op het feit dat de waarde van de conferenties gelegen was in die individuele reflectie van de individuele deelnemer op de liefst zo persoonlijk mogelijke inleidingen. Daarbij waren de open uitwisselingen van ideeën en gedachten essentieel. Maar dat diende na de problemen op de eerste conferenties uitsluitend in kleine groepen te gebeuren. Iets anders tolereerde hij niet. Want ‘what Het Oude Loo aims at, is reached by the exchange of views in *small* groups, and that every other activity – however sympathetic in itself – is out of place here’.⁸²

Wat wel gehandhaafd bleef, was dat er na de inleidingen werd gezwegen. Dat er niet werd geapplaudisseerd, viel bij velen in goede aarde. ‘t Aller-mooiste waren eigenlijk de momenten van grote stilte na de lezingen’, zo liet een van de gasten op de conferentie van januari 1955 weten.⁸³ Na de lezingen gingen de toehoorders in stilte uiteen en konden ze in diverse ruimten op het Oude Loo met anderen van gedachten wisselen over wat ze zojuist hadden gehoord. Op de elfde conferentie ging het bijvoorbeeld in de avond als volgt:

In de verschillende vertrekken hebben zich groepen gevormd voor gedachtenwisseling. In een der vertrekken beantwoordt dr Zippert vragen, een stroom van vragen. Er zijn ongeveer 30 mensen, er is niet zo erg veel plaats. De Koningin deelt een stoel met een andere dame. En dr Zippert geeft nog al eens aanleiding tot lachen in zijn heldere antwoorden, nu en dan niet vrij van sarcasme. Maar ook tot diepe ernst. Vreemd, ook hier, ondanks de aanwezigheid van mensen, die stille rust, vooral nu de avond gevallen is en het duister slechts voor kaarslicht enigszins wijkt.⁸⁴

Ook bestond de mogelijkheid om te gaan wandelen in de bosrijke omgeving van het kasteel. Eenieder was vrij om na de inleidingen te doen wat hij of zij gepast vond.

Later gaan we ons weegs door het donkere park – hier en daar is een lamp opgehangen om de richting aan te geven. ‘Het Oude Loo’ ligt als een sprookjesslot op de achtergrond – voor de ramen, boven en beneden branden kaarsen. ‘Neem dit goed in U op’, zei een gast uit New York de laatste avond. ‘Dit is iets, wat we wellicht nooit meer te zien zullen krijgen’ – èn te doorvoelen, voegde ik er zelf zachtjes aan toe.⁸⁵

Boekenreeks bij Servire

De uitgetypte lezingen werden in gestencilde vorm gekopieerd en onder de gasten van de betreffende conferenties verspreid. Een aantal voordrachten werd in het Nederlands vertaald en vervolgens in boekvorm op de markt gebracht door Servire in Den Haag. Uitgever Carolus Verhulst was een van de regelmatige gasten op het Oude Loo en had ook al eerder werk van Kaiser uitgebracht.

Leny van den Honert (links) en Jo van Tussenbroek-Hulst. Zij wonen allebei meerdere keren een Oude Loo-conferentie bij. Van den Honert financierde bovendien voor een belangrijk deel de Oude Loo-reeks van uitgeverij Servire.

In september 1955 had Kaiser het plan voor een boekenreeks geopend⁸⁶ en Verhulst reageerde daar enthousiast op. De uitgever liet weten de vertalingen voor zijn rekening te willen nemen, maar wees erop dat de sprekers eerst hun toestemming moesten geven. Ook stelde hij voor een fonds in het leven te roepen om het non-profitproject te financieren.⁸⁷ Uiteindelijk zou een aantal vaste Oude Loo-deelnemers – onder wie Frans Mijnsen, Gerard Franken, Koos de Vries en Walraven van Heeckeren – ieder honderd gulden doneren. Leny van de Honert schonk zelfs ruim tweeduizend gulden voor het fonds.⁸⁸

Er werd door Kaiser en Verhulst gekeken welke inleidingen voor publicatie in aanmerking kwamen. De discussie daarover maakt duidelijk welke lezingen Kaisers goedkeuring konden wegdragen – en dat waren er niet veel. Erwin Zippert en Hans Müller-Eckhard stonden bovenaan zijn lijstje. Maar de reeks “Het Oude Loo” werd op voorstel van Verhulst geopend met *Levensheiliging*, een tekst van Kaiser die hij weliswaar niet in Apeldoorn had uitgesproken, maar volgens hem wel het gedachtegoed goed weergaf. Bovendien vond Kaiser het ook geen gek idee om iemand van de voorbereiders de serie te laten openen.⁸⁹ Die eerste uitgave was eind 1955 gereed. Verhulst hoopte dat *Levensheiliging* het begin zou worden van een ‘lange reeks bezielende uitgaven’.⁹⁰

De door Kaiser zeer geprezen lezing van Erwin Zippert werd, onder de titel

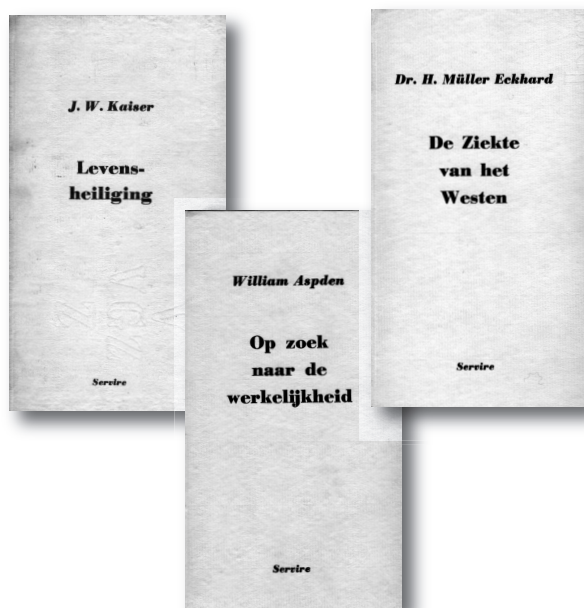
Crisis der Wereldbeschouwing, uitgegeven als tweede van de reeks, die uiteindelijk tien deeltjes zou tellen. Verhulst had zijn vertaling van *Crisis der Wereldbeschouwing* voorgelegd aan een kleine groep mensen ten huize van Koos en Beep de Vries alvorens tot het drukken ervan over te gaan.⁹¹

Andere geschikte teksten waren volgens Kaiser uitgesproken door Annemarie Schimmel, Rudolf Daur, William Aspden en Salvador de Madariaga.⁹² Van hen zou alleen Aspden uiteindelijk in de reeks terechtkomen en dan nog op het nippertje. Het verzoek om zijn lezing in boekvorm te mogen uitgeven, bereikte hem op zijn sterfbed. Hij liet via zijn dochter weten de publicatie een eer te vinden.⁹³ Bijna een jaar later kreeg Aspdens weduwe het boek *Op zoek naar de werkelijkheid* toegestuurd, het derde deel van de Oude Loo-reeks.⁹⁴

Hans Müller-Eckhard sribbelde aanvankelijk nog wat tegen. Gezien zijn niet al te rooskleurige financiële situatie, wilde hij wel een honorarium ontvangen voor de uitgave van zijn tekst.⁹⁵ Maar Kaiser liet weten dat voor het Oude Loo alleen ‘umsonst’ gewerkt kon worden.⁹⁶ Als reactie daarop vroeg Müller-Eckhard of er dan bij de tekst een lijst met andere, recente werken van zijn hand kon worden opgenomen.⁹⁷ Daar was Kaiser eigenlijk tegen, maar bij nadere beschouwing vond hij dat het toch wel kon. ‘Want als de lezer werkelijk gepakt wordt door zijn voordracht, dan is het niet meer dan natuurlijk en gezond, dat men graag meer van hem leest. En dan is het geen zakenbevordering maar dienen van de belangstelling.’⁹⁸ De uitgever plaatste vervolgens een lijstje met drie titels van Müller-Eckhard voorin *De ziekte van het westen en het mensenbeeld bij Dostojevski*, deel vijf van de eenvoudige uitgegeven reeks.

Een punt van discussie was of voor de reeks de recent vernieuwde spelling moest worden gebruikt. Verhulst stelde voor dat wel te doen, om te voorkomen dat de boekjes al meteen bij publicatie ‘ouderwets’ zouden lijken.⁹⁹ Kaiser wilde echter niets weten van de taalkundige veranderingen. Hij noemde ‘die schijnvereenvoudiging op grond van moeilijkheid niets dan taalbederf door botte nivelleringsdrang van de massa. Als we alles afschaffen wat voor de massa “niet leeft”, dan hebben we geen atoombom meer nodig om een eind te maken aan de kans van De Mens’.¹⁰⁰ Verhulst bleek het hartgrondig met Kaiser eens en meende dat de nieuwe spelling zelfs ‘een gevaar is voor het geestelijk leven van de mens’. Maar hij kon gezien zijn professie die nieuwe spelling niet negeren.¹⁰¹ Uiteindelijk zou ook Kaiser zich neerleggen ‘bij de decreten der volkse taalverkrachters’.¹⁰²

Na Kaiser, Zippert, Aspden en Müller-Eckhard werden in 1957 en 1958 verder vooral teksten van de laatste Oude Loo-conferenties vertaald en uitgebracht. De auteurs daarvan waren onder meer de West-Duitse godsdienstwetenschapper Gustav Mensching (*Verdraagzaamheid en Waarheid in Godsdienst*, deel zes), de Zweedse bisschop Oskar Köllerström (*De Zoon der Mensen en elke mensenzoon*, deel zeven) en de Zweedse godsdiensthistoricus Carl Gustav Diehl (*God de Onontkoombare*, deel negen). Als tiende en laatste deel werd *God en zijn mensen* van dominee George Gibson gedrukt.

Drie delen van de Oude Loo-reeks van uitgeverij Servire.

De reeks werd geen succes. De eerste jaren werden van Kaisers *Levensheiliging* nog wel bijna vijfhonderd exemplaren verkocht. Ook Zipperts *Crisis der wereldbeschouwing* deed het met bijna vierhonderd exemplaren niet slecht. Maar nadat de conferenties in 1958 waren gestaakt, verdween ook de interesse voor de publicaties. In de jaren daarna werden van de tien deeltjes in totaal slechts 79 exemplaren verkocht. Opnieuw scoorde Kaisers *Levensheiliging* het beste, gevolgd door diens *Gods Dienst en godsdiensten* (deel vier). Ook van Norbert Loesers *De moderne kunst en de religieuze beleving* (deel acht) waren nog enkele exemplaren over de toonbank gegaan, maar veel was het niet.¹⁰³